

פליטים, 1933-1945

הגל הראשון, 1933-1938. יהודים בלטו במספרם הרב בקרב פליטי הגל הראשון, שנמלט מגרמניה אחרי עלות היטלר לשלטון בינואר 1933. נמסרו מספרים שונים על מספר היהודים שיצאו את גרמניה ב-1933. לפי מקור אחד יצאו מגרמניה 52,000 יהודים ו-37,000 נשארו מחוצה לה, ולפי דיווח שנמסר לשלטונות גרמניה ב-1941 היה מספר היהודים שיצאו ב-1933 63,000.

ב-1934 וברוב שנת 1935 נחלש במידת מה קצב היציאה, אך גבר במידה ניכרת אחרי ספטמבר 1935, עם קבלת חוקי נירנברג, ששללו מהיהודים את אזרחותם והטילו הגבלות מקיפות חדשות על השתתפות היהודים בחיי הכלכלה והציבור. רוב המהגרים פנו לארצות השכנות. יעדם העיקרי היה צרפת, אך רבים עברו להולנד, לשווייץ, לצ'כוסלובקיה ולאוסטריה. רבים סברו כי גלותם היא זמנית בלבד, כי רווחה הדעה ששלטונם של הנאצים לא יארך זמן רב. במקרים רבים יצאו רק בני משפחה אחדים, בהניחם שטובת המשפחה או שטובת אחד מבניה מחייבת את הישארותם של השאר בגרמניה. לעיתים חזרו המהגרים לביקור קצר, והיו גם ששבו להתגורר בגרמניה, אם משום שלא הצליחו להתערות במקום מושבם החדש ואם משום שלא העריכו נכונה את המצב בבית, והניחו שהרדיפות 'התיצבו'.

כדי לבלום את שיבת היוצאים פקד הגסטפו ב-1935 לכלוא את השבים במחנות ריכוז. היו יהודים שנשארו בגרמניה כדי להימנע מלשלם את מס ההגירה (Reichsfluchtsteuer) ההולך וכבד, וכן משום התקנות הקפדניות שהגבילו העברת כספים והכנסות לחוץ-לארץ. עד 1938 היתה ההגירה מצומצמת בממדיה, ומספר היוצאים הגיע לכרבע מכ-525,000 יהודי גרמניה. בתוך הרייך עצמו הצליחו יהודים רבים לשמור על מעמדם הכלכלי עד סוף 1937. מדי פעם בפעם היו סימנים, מוטעים כפי שנתגלה אחרי-כן, כי המצב עשוי להשתפר.

הגל השני, 1938-1941. ב-1938 השתנה המצב. זרם המהגרים גבר במידה ניכרת והציף את הארצות השכנות בהמוני יהודים מגרמניה, מרוששים ומבוהלים. היציאה הפכה להגירת המונים. משפחות שלמות עקרו ממקומן והפכו לפליטים. ב-1938 התבהרו יעדי המדיניות היהודית של הנאצים, שהחלה להתמקד בהגירה. מטרתה, כך נאמר במפורש, היא 'לטהר' את גרמניה מיהודים. אחת הסיבות לשינוי היה סיפוחה של אוסטריה על 200,000 יהודיה. אחרי האנשלוס נוכחו הנאצים לדעת שמספר היהודים שהתוסף לרייך עקב התפשטותו עולה על מספר היהודים שיצאו ממנו. מסקנתם היתה שיש להחיש את התהליך על-ידי גירשו בכוח. לפיכך נשלח לווינה ס"ס אונטרשטורמפירר אדולף איכמן, כדי שיארגן את היציאה. יהודי אוסטריה החלו להתדפק על שערי המדינות הקולטות. בין אפריל לנובמבר 1938 יצאו 50,000 את השטחים החדשים שסופחו לרייך, ב-30,000 יותר ממספר היוצאים את גרמניה עצמה באותה עת. נוסף לכך התערער אז לחלוטין מעמדם הכלכלי הרופף של

היהודים. עם התאוששות הכלכלה בגרמניה וקיצה של האבטלה כבר קצב ה'אריזציה'. גם הגל החדש של אלימות בכול רחבי הרייך הביא יהודים רבים לכלל מסקנה כי אין להם עתיד בגרמניה. באוקטובר גורשו המוני פליטים יהודים, בעקבות איומיה של ממשלת פולין לבטל את אזרחותם של 18,000 גולים פולנים בגרמניה. אלפים מהם הועברו בכפייה לעיר הגבול הפולנית זבונשין. ואולם, ממשלת פולין לא התירה להם להיכנס לארצה. אחרי 'ליל הבדולח' ב-9-10 בנובמבר 1938 הוחש קצב היציאה, ובמרס 1939, עם סיפוחו של חלק מצ'כוסלובקיה לרייך, נוספו פליטים משם על היוצאים את גרמניה.

מעריכים שאחרי 'ליל הבדולח' נמלטו מגרמניה בסך-הכול כ-150,000 יהודים. עוד רבים היו עושי כן לו היה להם לאן ללכת, והיו גם שיציאתם נמנעה בשל פרוץ המלחמה. ואולם, גם אחרי תחילת מעשי האיבה המשיכו יהודים לעזוב את גרמניה. הבעיה היתה, כמובן, להשיג מקום באוניות היוצאות את גרמניה ואשרות כניסה, שהיו יקרות המציאות, וכן מסמכים ותעודות אחרים הדרושים למסע לחוץ-לארץ. 71,500 יהודים יצאו את הרייך מספטמבר 1939, כשפרצה המלחמה, עד סוף 1941, כשנעלו שערי היציאה. היוצאים היו כחמישית מהיהודים שנותרו ברייך הגדול. רובם נסעו לבריטניה, לחצי הכדור המערבי, לשנגהי או לארץ-ישראל. אותם שהמזל לא האיר להם פנים נשארו במערב אירופה, וב-1940 השיגה יד הנאצים רבים מהם.

נעילת השערים. את מדיניות ההגירה של אירופה ואמריקה באותה עת הכתיב השפל הכלכלי החמור שפקד אותם. לפני שתפיסותיו של קינז בכלכלה קנו להן אחיזה בקרב כלכלנים ומדינאים, רווחה בעולם הדעה שהגבלות הן התרופה לתחלואי הכלכלה במשטר רכושני. הממשלות ניסו לצמצם את היצע כוח-האדם שבתחומן, להפחית בהוצאותיהן, ולא להתחייב לעוד הוצאות בעתיד. קשיי הזמן בכל העולם העלו על-פני השטח זרמים אנטישמיים חבויים, שהיו חלק מהמגמה הכללית של שנאת זרים וגזענות. כתוצאה מכך הזדרזו רוב מדינות העולם להגביל את ההגירה לתחומן. במערב אירופה הזדרזו לעשות כן כבר בתחילת שנות ה-30. גם ברית-המועצות לא הסבירה פניה לקורבנות היטלר, ובכלל זה אף לא לקומוניסטים שביניהם. בעקבות המאורעות בארץ, שפרצו ב-1936 (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט), החלו הבריטים להגביל את הכניסה לארץ בדיוק בשעה שהמוני פליטים יהודים ביקשו למצוא בה מיקלט. ארצות-הברית וקנדה הגבילו את ההגירה באמצעות מכסות, שאפשרו כניסת אלפים מעטים בשנה לתחומן.

ואולם, לפני 1938 היו באירופה כמה מקומות שהיו יכולים להיחשב למיקלטים זמניים. הפליטים יכלו להיכנס למדינות ההן בהצהירם רשמית כי לא יעבדו בהן וכי בכוונתם לצאת למדינות אחרות בתוך זמן קצר. אך האווירה הבין-לאומית היתה קרה ועויינת. אומנם, בשנות ה-20 עשתה ה'נציבות העליונה לענייני פליטים' של חבר-הלאומים עבודה חשובה, אך בשנות ה-30 לא היה לחבר מה להציע לפליטים. דיוניו בז'נבה ב-1933 הביאו לעולם 'נציבות

עליונה לפליטים מגרמניה', יהודים ואחרים, והיא הופרדה מסוכנות-האם שלה בתקווה שכך יתאפשר לה לנהל משא-ומתן עם גרמניה ההיטלרית. ואולם, גוף זה, בעל השם המסורבל, לא הצליח להשפיע אף על מדינה אחת ממדינות החבר לשנות, ולו במעט, את מדיניותה. מנהלו, ג'ימז מקדונלד, עורר הדים רבים כאשר התפטר ב-1935 במחאה על סירובן של מדינות העולם לפעול נגד היטלר. עם גבור זרם הפליטים עלו גם ההוצאות ורבתה הטרחה הכרוכה בהסדרת מעברם ונסיעתם מארץ לארץ. הארגונים היהודיים היו היחידים שנשאו בעול הזה. הגדול שבהם היה הג'וינט האמריקני, שסייע לפליטים ופעל בשיתוף עם יק"א (JCA; Jewish Colonization Association, חברת התיישבות יהודים), היצם, הסוכנות היהודים לארץ-ישראל וגופים אחרים.

בסוף שנות ה-30 הפכו ההגבלות שהוטלו על ההגירה בכל אתר ואתר למחסומים של ממש, במיוחד אחרי האנשלוס ומצוקתם הגלויה של יהודי אוסטריה, שהנאצים לחצו עליהם באכזריות לצאת את המדינה. המופקדים על ההגירה חששו מזרם אדיר ובלתי נשלט של פליטים בלתי-רצויים. רבים מבין הבורחים הנמלטים מן הרייך הפכו לחסרי נתינות, מאחר שאיבדו את אזרחותם הגרמנית, או שנשללה מהם אזרחותם האוסטרית או הצ'כית אחרי סיפוח ארצותיהם. ועידת אוין נתנה פרסום נרחב למצוקת הפליטים אך לא הצליחה לחולל כל שינוי באווירה הבין-לאומית הכללית. המשקיפים היהודים עזבו את הוועידה בתחושה של מרירות ובדידות. הדיונים הולידו ועדה בין-ממשלתית לעניני פליטים, אך הגוף החדש היה חסר כל יכולת להשפיע על מדיניות הממשלות השונות, שהיתה המכשול העיקרי לפתיחת השערים.

היהודים, שגורשו מבתיהם בחוסר כל, הופיעו בזירה הבין-לאומית יותר ויותר כקבצנים, הנזקקים לחסד לאומים. אחת הדרכים לפתרון הבעיה היתה לנהל משא-ומתן עם הגרמנים. ואולם, אפשרות זו דחו כל המדינות הקולטות והמועמדות לקליטה, מחשש מפני התגברותו של זרם המהגרים. ב-1933 נשאו ונתנו הנאצים עם ההסתדרות הציונית בגרמניה ובנק אנגלו-פלשתינה על הסכם ההעברה. אחרי 'ליל הבדולח' ניסו כמה פקידי ממשלה נאצים לשאת ולתת עם המדינות הקולטות על הסדר דומה, אך בלי הצלחה.

בסוף שנות ה-30 נתנו מעצבי המדיניות במדינות הקולטות את דעתם לא רק על גרמניה. היו להם סיבות טובות להניח שסכנה לא פחותה נשקפת ליהודי מזרח אירופה, ושבמהרה יצורפו אל עשרות אלפי היהודים מן הרייך מיליוני אחיהם מפולין, מהונגריה ומרומניה. מאחורי החששות הללו הסתתרו רגשות אנטישמיים, שהלכו והעמיקו ככל שהחריפה באותן שלוש מדינות ההתרוששות שנלוותה לשפל בכלכלה. המשטרים הימניים שבמזרח אירופה ודרומה ליבו את רגשות השנאה של האוכלוסייה כלפי היהודים, לעיתים עד כדי התפרצויות אלימות. ב-1939 החלו השערים להינעל בכל המדינות קולטות ההגירה. אחרי הסכם מינכן בספטמבר 1938 החלו ממשלות המערב להתכונן לקראת המלחמה, שזמן כה רב רצו להימנע ממנה.

ה'ספר הלבן' של מאי 1939 הטיל הגבלות כה חמורות על כניסת יהודים לארץ-ישראל עד שלמעשה מנע אותה כליל. היהודים המבוהלים חיפשו כל מקלט אפשרי. לעיתים מכרו עובדי קונסוליות מושחתים אשרות כניסה למדינות בדרום אמריקה. כ-17,000 יהודים מגרמניה ומאוסטריה הצליחו להגיע לעיר הנמל הבין-לאומית שנגהאי, שהיתה, למעשה, המקום היחיד בעולם שבו לא נדרשו אשרות כניסה או מסמכים אחרים. היו יהודים שנאלצו להמשיך לנוע ממקום למקום משום שלא היו להם המסמכים הדרושים לשהייה במקום אחד.

פליטי המלחמה. בעת פרוץ המלחמה ב-1939 היו כ-110,000 פליטים פזורים ברחבי אירופה. תכופות כלאו מדינות מערב אירופה את היהודים הנרדפים שבאו מארץ האוייב, אך שחררום אחרי שהוברר כי אינם מאיימים על בטחון המדינות המארחות. יהודים המשיכו להימלט מהנאצים גם אחרי פרוץ המלחמה. תנועת הפליטים הגדולה ביותר היתה במזרח אירופה. כ-300,000 יהודים – כעשירית מכלל היהודים בפולין – נמלטו משטחי מערב פולין הכבושים בידי הגרמנים אל השטחים שבשליטת הסובייטים. בחודשים שאחר-כך הפכו שני מיליוני יהודים לנתיני השלטון הסובייטי בפולין, ברומניה ובמדינות הבלטיות. רבים מהם, שהשלטונות חשדו בהם שהם עויינים את תהליך הסובייטיזציה ומסכנים אותו, נעקרו ממקומותיהם ונשלחו עם שכניהם הלא-יהודיים למחוזותיה המזרחיים של ברית-המועצות. גם בחלקי פולין הכבושים בידי הנאצים נעו בדרכים מאות אלפי יהודים. הנאצים תיכננו להעביר את היהודים משטחי פולין שסופחו לרייך אל הגנרלגוברנמן – מעין פח אשפה ענקי שיעדוהו לקלוט את כול ה'פסולת' האתנית הבלתי רצויה משטחי הכיבוש של הנאצים שבמזרח. ואולם, למרות שהתוכניות הללו שונו אחרי הגירושים הראשונים, המשיכו פליטים לזרום לעבר ערים ועיירות, רדופי מדיניות הגטואיזציה הברוטלית של הנאצים. פליטים יהודים נדחסו לכל אחד מהגטאות שהקימו הנאצים בשטחים הכבושים. באותה עת טולטלו ונעקרו מבתיהם עקב המלחמה והרדיפות לפחות מיליון אחד משלושת מיליוני היהודים בפולין. 500,000-600,000 יהודים, שהם כחמישית מיהודי פולין, מתו בגטאות ובמחנות העבודה כתוצאה ממדיניות הנאצים ושיטותיהם.

חודשים אחדים ב-1939 וב-1940 מיקדו המתכננים הנאצים את שימת-ליבם באיזור לובלין שבפינה הדרומית-המזרחית של הגנרלגוברנמן. המטרה היתה להופכו למקום ריכוז לפליטים יהודים שלא נמצא להם מקום אחר. תוכנית זו לכינון רזרוט לובלין נחשבה לפתרון זמני, עד שיישלחו שרידיו הלאה מזרחה, לתחום הסובייטי. פליטים רבים הושלכו לאיזור לובלין, עד שנגזזה התוכנית עקב השינוי בסדרי הקדימות של הנאצים. שנה אחרי-כן דנו הגרמנים ב'תכנית מדגסקר', ואולם לא נשלחו כל יהודים לאותו אי שבאוקיינוס ההודי.

בשבועות הראשונים שאחרי פלישתם לברית-המועצות בקיץ 1941 הגיעו הגרמנים לקהילות רבות בפולין וברוסיה, במהירות שלא איפשרה ליהודים להימלט ולהפוך לפליטים. בסופו של דבר נטבחו מאות אלפים מהם בידי האינצגרופן וחילות עזר נאציים אחרים. בשטחים

הכבושים בידי הנאצים הצליחו רק מעטים להימלט, אך לא פחות מ-10,000 פליטים הסתתרו במה שנודע כמחנות משפחה ביערות, שהוקמו באזורים כפריים, תכופות בקרב אוכלוסייה עויינת. כ-1.5 מיליון יהודים הצליחו להימלט מפני הנאצים המתקדמים אל פנים ברית-המועצות, ומאות אלפים התפזרו ברחבי המדינה. התמותה בקרבם היתה גבוהה, והם סבלו בימי המלחמה מעוני ומחסור.

גם בחלקים אחרים באירופה נמלטו ממקומות מושבם היהודים, יצורי-אנוש מעוררי רחמים שנסחפו ולעיתים נשכחו בזרם הגדול של גירושים ומגורשים. דווקא שתיים ממדינות ה'ציר' העניקו מחסה וחסות לפליטים יהודים: הצבא האיטלקי הגן על היהודים בכל שטחי כיבושיו – חלקים של צרפת, יוון וקרוואטיה; הונגריה, למרות היותה קשורה בברית עם גרמניה הנאצית ומחוייבת למדיניות אנטי-יהודית משלה, התירה באופן בלתי רשמי כניסת פליטים יהודים מפולין ומסלובקיה השכנות. לעיתים הצליחו יהודים לצאת את אירופה דרך בולגריה או רומניה והפליגו אל תוך הים השחור. אך התורכים ערמו קשיים בדרכם, ורק יהודים מעטים הצליחו להיכנס לתורכיה ולמצוא בה מקלט. ב-1941, למשל, אסרו התורכים בלחצם של הבריטים על נוסעיה של ספינת הקיטור הבולגרית הרעועה סטרומה לרדת אל החוף, ואילצו אותה לצאת את נמל איסטנבול. מיד אחרי-כן טבעה הספינה, ורק מעטים מנוסעיה ניצלו.

כ-21,600 יהודים הצליחו להיכנס לשווייץ. ואולם, אלפים רבים יותר הוחזרו מהגבול או אף נמנעו מלנסות ולהיכנס אליה בשל מדיניות ההגבלות החמורות שלה, שהיה בה גוון אנטישמי. ספרד, שרשמית לא היה גבולה פתוח, לא מנעה בדרך-כלל את כניסת הבאים אליה בדרך הפירנאים המסוכנת. הספרדים עשו מאמצים רבים להחיש את יציאת הפליטים מתחומם, בשלחם אותם לליסבון, וממנה הצליחו אלפים להפליג לאמריקה. לא פחות מ-100,000 פליטים עברו בעת המלחמה דרך ספרד ופורטוגל, ורבים מהם היו יהודים. בצפון העניקה שוודיה מקלט ליהודי סקנדינביה, בעיקר לכ-6,000 פליטים מדנמרק שבאוקטובר 1943 הצליחו להימלט דרך מיצר הים למלמה שבשוודיה.

מחוץ לאירופה נשאו על כנם מכשולים בדרכם של הפליטים היהודים, למרות הידיעות הרבות אודות הסכנה החמורה הנשקפת להם באירופה הנאצית. שערי ארץ-ישראל נשארו נעולים, ורק כ-58,000 יהודים הצליחו להיכנס אליה באורח חוקי או בלתי חוקי, כלומר, הוברחו אל הארץ באמצעות עליה ב'. ארצות-הברית המשיכה במדיניות ההגבלות וברקינרידג' לונג, הממונה על כך במשרד החוץ, התנגד בתוקף לכניסת היהודים לאמריקה. משגבר הלחץ עליהן, התכנסו בעלות-הברית באפריל 1943 בוועידת ברמודה כדי לדון בבעיית הפליטים. ואולם, לונדון וושינגטון היו נחושות בדעתן שבועידה לא התחולל כל שינוי במדיניותן. התוצאות היו אפוא דלות. גם באמריקה עצמה הלכו וגברו המחאות נגד מצב עניינים זה. בראש המוחים ניצבו פעילים צעירים כפיטר ברגסון (ראה ברגסון קבוצת-). בהדרגה השתנתה האווירה, ולבסוף, בתחילת 1944 הסכים הנשיא פרנקלין דלנו רוזולט

להקים סוכנות מיוחדת לטיפול בפליטים ולהצלת יהודים הנתונים בסכנה (ה'ועד לעניני פליטים'). ואולם, במבט לאחור, יש הרואים ברור שצעד זה היה בבחינת מעט מדי ומאחר מדי.

גם במקומות אחרים הביא קיצה הקרב והולך של המלחמה לידי התרופפות ההגבלות ולתנועה רבה יותר של פליטים. שווייץ רופפה את ההגבלות ואיפשרה למספר יהודים להיכנס לתחומה. גם השוודים גילו נכונות רבה יותר לאפשר את כניסת הנרדפים. לרוע המזל היה ביכולתם של יהודים מעטים בלבד להימלט מהנאצים, ומיליונים איחרו את המועד להפוך לפליטים.